

Cumhuriyet Döneminde Sanayileşme Faaliyetleri (1923-1950) *Industrialization Activities in Republic Period (1923-1950)*

Prof. Dr. Mehmet EVSİLE
(ORCID: 0000-0001-5289-8703)
Amasya Üniversitesi - Amasya

Öz: Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında sanayi ürünlerinin eksikliğinden kaynaklanan problemler yaşanmıştır. Özellikle gıda ürünleri darlığından dolayı ülkenin pek çok bölgesinde açlık sıkıntısı çekilmiştir. Buna ilâve olarak millî mücadele sırasında çok çeşitli tip ve çaptaki silâhlarla mevcut mühimmat arasındaki uyumsuzluklar, cephe hattında da sıkıntıların yaşanmasına yol açmıştır. İşte bu sıkıntıları aşmak için, askerî tesislerden başlanarak ülke içinde ihtiyaç duyulan ürünleri üretecek fabrikalar açılmaya başlanmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nden sonra, ham maddesi ülkede üretilen ürünlere dayalı bir sanayileşme politikası tespit edilmiştir. 1923-1950 yılları arasında Türkiye, kuruluşunu gerçekleştirdiği sanayi tesisleri ile, özellikle gıda sektöründe kendi ihtiyacını karşılayabilen dünyanın sayılı ülkelerinden biri haline gelmiştir. Ağır sanayi alanında ise, askerî ve sivil fabrikaların birbirlerinin eksiklerini tamamlayacak kapasite ve üretim yelpazesi ile ülke ihtiyaçlarını karşılama yönünde önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Sanayileşme, Sanayi Üretimi, Sanayi Politikası.

Abstract: During the I. World War and National struggle periods, Turkey experienced some problems about products of industry related to their deficiency within the country. There had seen starvation in many parts of the country because of the lack of products related to food. Furthermore, there had been dissonance among the ammunition used for different types of weapons and guns, which caused problems in the front line. To overcome such problems, factories that met the needs of these products were established starting from the military plants. After the İzmir Economy Congress, an industrialization policy was decided in which the raw materials could be provided within the country. Between the years 1923-1950, Turkey became one of the important countries in the world with the established industry plants where it met the needs especially in the food production. Important improvements were recorded in the heavy industry where the civil and military factories worked in accordance to meet the needs of the country related to their capacity and the range of products.

Keywords: Turkish Republic, Industrialization, Industry Production, Industry Policy

Giriş

19. yüzyılın başına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda küçük atelyelerde icra edilen ve loncalar halinde teşkilatlanmış; yaşadığı zamana göre, gelişmiş sanayi in mevcudiyetinden söz edilebilir. Ülke ihtiyaçlarını karşılamakla beraber pamuk ipliği, bez, ipekli gibi malların ihracına da imkân veren bu sanayi, Avrupa'da gelişen makine ile yapılan üretim ile rekabet edemediği için Tanzimat döneminde çökmüştür. Kapitülasyonların ve imparatorlukta ekonomik ve toplumsal şartların olumsuz etkileri ile, yıkılan bu sanayi yerine yenisi kurulamamıştır. Bunun sonucunda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ülkede çividen makineye; kurşun kalemden şeker ve una kadar ihtiyaç duyulan mamullerin tamamı veya çok

önemli bir kısmı ithalatla karşılanmak mecburiyetinde kalınmıştır. Bu durum, Birinci Dünya Savaşı sırasında büyük bir gıda sıkıntısına yol açmıştır¹.

Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan 1913-1915 sanayi sayımlarında gıda sanayii, toprak sanayii, deri sanayii, ağaç sanayii, dokuma sanayii, kırtasiye sanayii, kimya sanayii, madenî eşya sanayii alt kollarında üretim yapan tesislerin dökümü verilmiştir. Bu tesislerin çoğunun sahip veya işletmecilerinin yabancı şirketler veya çoğu onların ortağı olan gayrimüslim unsurlar olduğu görülür². Bununla birlikte bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda temel sanayinin kurulmadığı, Osmanlı sanayinin yakın pazar için tüketim malları üretecek şekilde oluşmadığı, ülkedeki maden üretimi ve ziraî üretimle sağlıklı bir bütünleşme gösteremediği tespit edilmiştir³.

Millî Mücadele dönemi ve Cumhuriyet'in ilân edildiği sıralarda, Türkiye'de ülke ihtiyaçlarına karşılayabilecek ölçüde bir sanayi kurulması çalışmaları başlamıştır. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde şu kararların alındığı görülmektedir⁴:

- 1-Hammaddesi yurt içinde yetişen veya yetiştirilebilen sanayi dalları kurulmalıdır.
- 2-El işçiliğinden ve küçük imalattan sür'atle fabrikaya ve büyük işletmeye geçilmelidir.
- 3-Devlet, yavaş yavaş iktisadî görevleri de olan bir organ haline gelmeli ve özel sektör tarafından kurulamayan teşebbüsler, devletçe ele alınmalıdır.
- 4-Özel teşebbüse kredi sağlayacak bir devlet bankası kurulmalıdır.
- 5-Dış rekabete dayanabilmek için sanayin toplu ve bütün olarak kurulması gereklidir.

Aynı hedefler, Ali Fethi OKYAR başkanlığında kurulan V. İcra Vekilleri Hey'eti'nin, 5 Eylül 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunun programında da tekrarlanmıştır⁵: “Bugün, ülkede mevcut olan sanayin, bugünkü teknik gelişmelerden istifadesi temin etmek için çeşitli şekillerde yardım edilecektir. Sanayi okullarının programları merkeze bağlanacak ve bunlara her türlü yardımda bulunulacaktır. Sanayi erbabının ihtiyaçlarını karşılamak için bir Türk Sanayi Bankası kurulacaktır. İşçilerin hukuk ve görevlerine dair bir kanun hazırlanarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulacaktır.”

1-Sanayi İle Kalkınma Politikasının Tercih

Türkiye, daha Cumhuriyetin ilânından önce Millî Mücadele yıllarından itibaren özellikle askerî malzeme üreten harp sanayii tesislerini kurmaya başlamıştır. Cumhuriyet'in ilânından itibaren de sanayi yoluyla kalkınma modelini seçmiştir. Bu husus, Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanaklarına da yansımıştır. 1933 yılında bu konuda konuşan İktisat Bakanı Celâl BAYAR, sanayileşme politikasını açıklarken, “hammaddesi ülkemizde yetişen” sanayi kollarının kurulacağını ifade etmiştir. Bunun yeni bir düşünce olmayıp, parti programının önemli esaslarından biri olduğuna dikkat çekmiştir⁶. 1944 yılındaki İktisat Bakanı Fuat SİRMEN, bu ifadeyi teyit ederek, Türkiye'de geniş ölçüde sınaî kalkınmanın Cumhuriyet idaresi ile başladığını ve 10 yıldan beri ülkede bu alanda faaliyetler yapıldığını dile

¹ *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul,1980, s. 13.

² Gündüz Ökçün; *Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri*, Hil Yayınları, Ankara, 1984 (3.Baskı), s.41-186.

³ Gündüz Ökçün; *a.g.e.*, s.11-12.

⁴ *50 Yılda Türk Sanayii*, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yayını, Ankara, 1973, s.3.

⁵ *Hükümetler ve Programları 1920-1960*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Cilt:1, Ankara, 1988, s.19.

⁶ İktisat Vekili Mahmut Celâl Bey (İzmir); 18.05.1933, TBMM, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (4. Dönem)*, Cilt:15, s.171.

getirmiştir⁷. Bazı milletvekilleri de sanayileşme politikalarına destek olmuşlardır. Bingöl milletvekili Feridun Fikri DÜŞÜNSEL, Türkiye'nin kesinlikle en geniş ölçüde bir sanayi ülkesi olması gerektiğini vurgulamıştır⁸. Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir BALTA, özellikle dünya ekonomik buhranı sırasında sanayileşmenin istenilen ölçüde olamadığı, ancak daha sonraki yıllarda iktisadî işletmecilik alanında kazanılan tecrübelerle bu konuda önemli gelişmeler kaydedildiğine dikkat çekmiştir⁹.

Aynı konuda görüşlerini açıklayan Zonguldak milletvekili Ali Rıza İNCEALEMDAROĞLU, şu ifadelerle yer vermiştir¹⁰: “Cumhuriyetten evvel Türk vatanından hiçbir sanayileşme hareketi görülmemişken, dünyaşümül Türk İnkılâbı'nın teessüsünden bugüne kadar yurdumuzun her bucağında küçük ve büyük yurttaşlarımızın çalışması sayesinde, sanayi hareketlerinde müspet ve başarılı, parlak eserler görmekteyiz. Cumhuriyetin yapıcı eli, kolu bunları açık olarak yurt içerisinde zaman zaman esaslı meyvelerini vermekle göstermiştir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı içinde, 7 yıldan beri devletimizin kurduğu müesseselerle, Türk yurdunun, Türk vatandaşının ihtiyacını mümkün olduğu kadar, bu sınıf teşekküllerimizle karşılamış bulunmaktayız.” Nihayet, muhalefet milletvekilleri tarafından da Türkiye’de bir “Devlet Sanayii”nin kurulduğu ifade edilmiştir¹¹.

Sanayileşme konusundaki taleplerden biri de ülkemizde yerli motor yapılması olmuştur. Özellikle Silâhlı Kuvvetler elindeki vasıtaların motorlarının birbirinden farklı oluşundan kaynaklanan sıkıntılara dikkat çekilerek, ülkemizde yerli motor yapılması talep edilmiş¹²; bu talebe Ekonomi Bakanı tarafından olumlu cevap verilerek, bir an önce ülkede bir motor sanayiinin kurulması için gereken her şeyin yapılacağı ifade edilmiştir¹³.

Buna ilâve olarak daha 1932 yılında kendi uçağımızı kendi fabrikalarımızda yapmanın ülkemize çok faydası olacağı dile getirilmiştir¹⁴.

Sanayileşme hareketleri ile ilgili olarak bazı eleştiriler de dile getirilmiştir. Bunlardan ilkinde, sanayi tesislerinin açılması için gerekli izin formalitelerinin çok fazla oluşuna dikkat çekilerek, bir yerde bir un fabrikası açmak için Bakanlar Kurulu kararı gerektiği, çünkü fabrikaların nerelerde açılabileceğinin kararının Bakanlar Kurulu’nda verildiği ifade edilmiştir¹⁵. Fabrikaların daha çok Marmara, Ege, Orta Anadolu ve İstanbul’da kurulmasının, Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerini mağdur ettiği, buralarda istihdam sıkıntısı yaşandığı hususu eleştirilmiştir¹⁶. Sanayiinin iki meselesinin işçi ve kalite konusu olduğu da şu sözlerle dile getirilmiştir¹⁷: “...Sanayimizin iki meselesi... Başta işçi meselesi gelir. Memleketimizde, başka sanayi memleketlerindeki anlayışla işçi, yani kalifiye işçi yoktur, mevsimlik işçi vardır. Mevsimlik işçi, Türkiye’de dünyanın anladığı mânâda, sanayi kurulmasına ve inkişafına imkân vermez... İşçi meselesi istihsalin miktarına, kalitesine, fiyatına ve nihayet sanayimizin hayatîyetine ve istikbaline mühim surette menfî tesirler yapacaktır.”

⁷İktisat Vekili Fuat Sirmen (Rize); 26.05.1944, TBMM, *TBMM ZC (7. Dönem)*, Cilt:10, s.336.

⁸Feridun Fikri Düşünsel (Bingöl); 25.05.1945, TBMM, *TBMM Tutanak Dergisi (7. Dönem)*, Cilt:17, s.376.

⁹Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta (Rize); 26.12.1946, TBMM, *TBMM TD (8. Dönem)*, Cilt:3, s.538.

¹⁰Ali Rıza İncealemdaroğlu (Zonguldak); 23.12.1946, TBMM, *TBMM TD (8. Dönem)*, Cilt:3, s.370.

¹¹Hakkı Gedik (Kütahya); 21.02.1950, TBMM, *TBMM TD (8. Dönem)*, Cilt:24, s.978.

¹²General Eyüp Durukan (Hatay); 25.05.1945, TBMM, *TBMM ZC (7. Dönem)*, Cilt:17, s.373.

¹³Ekonomi Bakanı Fuat Sirmen (Rize); 26.12.1945, TBMM, *TBMM TD (7. Dönem)*, Cilt:20, s.431.

¹⁴Mehmet Ali Bey (Artvin); 26.06.1932, TBMM, *TBMM ZC (4. Dönem)*, Cilt:9, s.341-342.

¹⁵Refik İnce (Manisa); 23.05.1935, TBMM, *TBMM ZC (5. Dönem)*, Cilt:3, s.214.

¹⁶İbrahim Refik Soyer (Van); 25.02.1950, TBMM, *TBMM TD (8. Dönem)*, Cilt:24, s.1260.

¹⁷H.Öğuz Bekata (Ankara); 26.05.1944, TBMM, *TBMM ZC (7. Dönem)*, Cilt:10, s.330-331.

Nihayet 1950 yılı itibarıyla sınaî gelirlerin, millî gelirin ancak yüzde 17.20's ini teşkil ettiği ve bu rakamın çok düşük olduğu eleştirilmiştir¹⁸.

2-Mevcut Sanayi Kollarının Tespiti

Cumhuriyetin ilânını takip eden ilk yıllarda Türkiye'deki belli başlı sanayi kolları yün sanayii, ipekli, mensucat, balıkçılık, un fabrikaları, zeytinyağcılık, pamuk çekirdeğinden yağ imâli, meyve ve sebze konserveciliği, şeker, debagat, sabun, tütün, ayakkabı, peynircilik, kiremit, çimento, kerestecilik, pamuk sanayii, ipek kozası ve sanayii, müskirat sanayii, ispirto, şarap, keten, kenevir, balıkçılık olarak tespit edilmiştir¹⁹.

3-Üretim Tesislerinin Kuruluşu

Millî Mücadele dönemi de dahil olmak üzere dönemin sonuna kadar hizmete açılan ve çeşitli sektörlerde hizmet veren sivil ve askerî sanayi tesisleri şu şekilde gösterilebilir²⁰:

Tesis Adı	Açılış Yılı
Ankara Marangoz Fabrikası	1921
Ankara Silâh Fabrikası	1923
Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası	1924
Kırıkkale Topçu Mühimmatı Fabrikası	1925
Eskişehir Cer Atölyeleri	
Adana Mensucat Fabrikası	1926
Şeker Fabrikaları kanununun kabulü	
Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi	
Kırıkkale Pirinç Döküm ve Haddehanesi	
Demir Çelik Sanayiinin kurulmasına ilişkin kanun yayımlanması	
Eskişehir Uçak Bakım İşletmesi	
Alpullu Şeker Fabrikası	
İstanbul'da inşaat demiri üreten ilk haddehane	
Kayseri Uçak ve Motor Fabrikası	
Bakırköy Çimento Fabrikası	
Uşak Şeker Fabrikası	1927
Bünyan Dokuma Fabrikası	
Bursa Dokumacılık Fabrikası	
Ankara Fişek Fabrikası	1928
Ankara Çimento Fabrikası	
İstanbul Bomonti'de Türk Mensucat Fabrikası	
Gaziantep'te Mensucat Fabrikası	1929
Ayancık Kereste Fabrikası	
Paşabahçe Rakı ve İspirto Fabrikası	
Kayaş Kapsül Fabrikası	1930
Mecidiyeköy Likör ve Konyak Fabrikası	
Diyarbakır Tekel Rakı Fabrikası	1932
Sümerbank'ın faaliyete geçirilmesi	

¹⁸ Ahmet Oğuz (Eskişehir); 23.02.1950, TBMM, *TBMM TD (8. Dönem)*, Cilt:24, s.492.

¹⁹ TicaretVekili Mustafa Rahmi Bey (İzmir); 16.04.1927, TBMM, *TBMM ZC (2. Dönem)*, Cilt:31, s.169.

²⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Doğan; "Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 28, Temmuz - 2013, s. 211-231.

Keçiborlu Kükürt Fabrikası	1934
Turhal Şeker Fabrikası	
Isparta Gülyağı Fabrikası	
Kayseri Uçak ve Motor Fabrikası	
Sümerbank Bakırköy Bez Fabrikası	
İlk Süttozu Fabrikası	
Zonguldak Kömür Yıkama Fabrikası	
Kırıkkale Tüfek Fabrikası	1935
Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün kurulması	
ETİBANK'ın kurulması	
Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin kurulması	
Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası	
Zonguldak Türk Antrasit Fabrikası	
Sümerbank Kayseri Dokuma Fabrikası	
Ankara Mamak'ta Gaz Maskesi Fabrikası	1936
Kayseri Uçak Fabrikası	
Kırıkkale Nitroselüloz Barut Fabrikası	
Sümerbank Malatya İplik ve Bez Fabrikası	
İzmit Kağıt ve Karton Fabrikası	
Elazığ Şark Kromları İşletmesi	
SEKA'nın İzmit'teki fabrikasında ilk kağıt üretimi	
Kırıkkale Top Fabrikası	1937
Sümerbank Konya Ereğlisi Dokuma Fabrikası	
Ankara'da ilk Bira Fabrikasının açılması	
Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası	
Gemlik Suni İpek Fabrikası	1938
Bursa Merinos Fabrikası	
Divriği Demir Madenleri üretime başladı	
Murgul Bakır İşletmeleri satın alındı	
Eskişehir İspirto Fabrikası	
Giresun'da Fiskobirlik kuruldu	
Ergani Bakır İşletmesi hizmete girdi	
Karabük Demir Çelik Kok Fabrikası	1939
Sivas Demiryolu Makineleri Fabrikası	
Karabük Demir Çelik Fabrikası	
Yüksek Fırınları hizmete girdi	
Karabük Demir Çelik Boru Fabrikaları	
Tekirdağ Şarap Fabrikası	
Ereğli Kömür İşletmesi	
Garp Linyitleri İşletmesi	1940
Etimesgut Uçak Fabrikası	1941
Eczacıbaşı İlaç Fabrikası	1942
Sivas Çimento Fabrikası	1943
İzmit Klor Alkali Fabrikası	1944
İzmit Selüloz Fabrikaları	1944

İzmit'te Gazete ve Sigara Kağıdı Fabrikası	
Sakarya'da Ziraat Alet ve Makineleri Fabrikası	
Türkiye ilk defa yerli ampul üretimine başlandı.	1945
Elazığ Tekel Şarap Fabrikası	1946
Rize Çay Fabrikası	
Eskişehir Demiryolu Takım Fabrikası	1947
Ankara Etimesgut'ta kurulan Uçak Motor Fabrikası	1948
Sümerbank Ateş Tuğla Fabrikası (Filyos)	1949
Murgul Bakır İşletmeleri	1949
Makine ve Kimya Endüstrisi	1950

4-Üretim Miktarları

1928, 1943, 1945 ve 1946 yılları bütçe görüşmelerinde Ekonomi Bakanları tarafından ülkedeki sanayi tesislerinde üretilen ürün miktarları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. 1928 yılında gerçekleştirilen sanayi üretimi, İktisat Bakanı tarafından şu şekilde açıklanmıştır²¹:

Ürün Çeşidi	Miktarı
Un	129 un fabrikasında 297.000 ton
Makarna	8 fabrikada 1600 ton
Konserve	5 fabrikada 1600 ton
Bira	2 fabrikada 10 milyon litre
Şeker	2 fabrikada 10 bin ton
Zeytinyağı	81 fabrikada 5500 ton
Çeltik	3 fabrikada 5000 ton
Susam yağı	13 fabrikada 380 ton
Şekerleme, Çikolata, Helva	12 fabrikada 600 ton helva, 600 ton şekerleme
Sabun	26 fabrikada 13.000 ton
Nebatî yağ	2 fabrikada 10.000 ton pamuk yağı
Yün İplik	9 fabrikada 1.645.000 kilogram
Yün Mensucat	6 fabrikada 1.315.000 metre kumaş
Pamuk	15 fabrikada 18.709.000 kilogram üretim
Pamuk İpliği	4 fabrikada 3.000.000 kilogram üretim
Pamuk Bezi	5 fabrikada 4.700.000 metre kaput bezi, 661.000 kilogram bez, 70.000 kilogram alaca
İpekli Mensucat	24 fabrikada 300.000 metre kumaş
Ham İpek	11 fabrikada 58.000 kilogram üretim
Trikotaj	62 fabrikada 359.000 kilogram üretim
Şapka	95.000 adet
Demir Ürünleri	55 fabrikada 13.400 ton ziraî alet, nal, çivi, bakır sahan üretimi
Ahşap Ürünler (kereste, doğrama, marangoz)	98 fabrikada 268.000 metremikâb kereste, 106.000 metremikâb doğrama, 410.000 adet kutu, 2500 adet araba
Çimento	5 fabrikada 50.000 ton

²¹İktisat Vekili Mustafa Rahmi Bey (İzmir); 24.04.1928, TBMM, *TBMM ZC (3. Dönem)*, Cilt:3, s.242.

Çini ve Mozaik	4 fabrikada 970.000 adet
Tuğla ve Kiremit	6 fabrikada 19.750.000 adet
Kundura	3 fabrikada 906.000 çift ayakkabı
Debagat	37 fabrikada 4.000.000 kilogram kösele, 2.000.000 kilogram meşin, sahtiyan, deri
Kırtasiye	22 matbaada 15.000.000 adet ve 4.000.000 kilogram matbu evrak
Mukavva Kutu	1 fabrikada 1.400.000 adet
Çinkografhane	1 fabrikada 17.000 kilogram klişe

1941-1942 yıllarında gerçekleşen yıllık çimento, kömür ve petrol üretimi şu şekildedir²²:

Çimento: 180-190 bin ton,

Taşkömürü: 3.019.000 ton,

Linyit: 2.000 ton,

Petrol: 400 litre (günlük)

1943-1944 yıllarında yapılan sanayi üretimi rakamları, Ekonomi Bakanı Fuat SİRMEN tarafından mukayeseli bir şekilde verilmiştir²³:

Taşkömürü: 1943'te 3.162.000 ton, 1944'te 3.554.000 ton,

Linyit: 1943'te 460.000 ton, 1944'te 595.000 ton,

Krom: 1943'te 60.000 ton, 1944'te 67.000 ton,

Bakır: 1943'de 9.200 ton, 1944'te 10.050 ton,

Pamuklu Fabrikaları

İplik: 1943'de 9.056.000 kilogram, 1944'te 9.608.000 kilogram,

Kumaş: 1943'de 45.984.000 metre, 1944'te 60.000.000 metre,

Kundura: 1943'de 900.000 çift askerî, 179.000 çift sivil; 1944'te 730.000 çift askerî, 181.000 çift sivil ayakkabı,

Kâğıt: 1943'de 10.304 ton, 1944'te 12.583 ton,

Karabük Demir Çelik Fabrikası Ürünleri

Kok Fabrikası: 1943'de 182.900 ton, 1944'te 208.000 ton,

Yüksek Fırın: 1943'de 55.000 ton, 1944'te 69.000 ton,

Çelikhane: 1943'de 42.748 ton, 1944'te 60.780 ton,

Haddelenmiş Demir: 1943'de 36.228 ton, 1944'te 41.313 ton,

Çimento: 1943'de 200.000 ton, 1944'te 290.000 ton.

1942-1945 yılları arasında yapılan üretim rakamları da şöyle tespit edilmiştir²⁴:

Pamuklu: 1942'de 24.352 ton, 1943'de 25.519 ton, 1944'te 27.000 ton,

²²İktisat Vekili Fuat Sirmen (Rize); 27.05.1943, TBMM, *TBMM ZC (7. Dönem)*, Cilt:2, s.275-278.

²³Ekonomi Bakanı Fuat Sirmen (Rize); 25.05.1945, TBMM, *TBMM TD (8. Dönem)*, Cilt:17, s.386-387.

²⁴Ekonomi Bakanı Fuat Sirmen (Rize); 26.12.1945, TBMM, *TBMM TD (7. Dönem)*, Cilt:20, s.425-428.

Yünlü: 1942’de 3.000.000 metre, 1945’te 4.000.000 metre,
Kâğıt: 1942’de 8.954 ton, 1945’te 15.739 ton,
Demir :1942’de 30.452 ton, 1945’te 40.000 ton,
Çimento:1942’de 180.000 ton, 1944’te 289.000 ton, 1945’te 300.000 ton,
Şeker: 1942’de 57.300 ton, 1943’te 96.000 ton, 1945’te 90.000 ton,
Taşkömürü: 1941’de 3.019.000 ton, 1944’te 3.554.000 ton, 1945’te 3.700.000 ton,
Kok: 1942’de 200.837 ton, 1944’te 205.000 ton,1945’te 238.000 ton,
Linyit: 1942’de 296.000 ton, 1945’te 400.000 ton,
Bakır: 1942’de 8.257 ton, 1944’te 11.050 ton,
Krom: 1942’de 50.000 ton, 1945’te 90.000 ton,
Demir Cevheri: 1942’de 19.000 ton, 1945’te 120.000 ton.

1946 yılında 20-25 milyon litre şarap, 18 milyon litre bira üretildiği Gümrük ve Tekel Bakanı tarafından açıklanmıştır²⁵.

1930-1940 yılları arası alkol satış rakamları da şöyledir²⁶:

Yıl	Rakı (litre)	Şarap (litre)	Votka (litre)	Bira (litre)
1930	6.620.729	2.918.531	1.625	3.468.993
1931	6.136.596	2.513.420	2.747	3.040.571
1932	5.440.797	3.227.461	4.006	2.546.449
1933	5.968.134	3.865.698	7.073	2.187.125
1934	5.609.738	4.024.451	9.519	2.072.127
1935	6.006.737	4.861.932	11.134	2.078.140
1936	6.489.646	5.568.223	12.603	2.201.980
1937	7.258.277	5.081.515	15.033	2.671.366
1938	7.483.626	6.325.963	17.370	2.652.529
1939	7.197.935	7.482.134	21.764	4.825.425
1940 (10 Aylık)	5.743.100	-	27.082	6.357.927

5-Enerji (Elektrik) Üretimi

Bu konu ilk olarak 1936 yılında, Ankara’daki elektrik şirketinin sahibinin Fransız oluşundan şikâyet ve bu tür şirketlerin millileştirilmesi talepleri ile gündeme gelmiştir²⁷. Daha sonra elektrik üretiminin kömür ile mi (termik), su ile mi (hidroelektrik) yapılması gerektiği konusunda tartışmalar başlamıştır²⁸: “*Kuvve-i muharrike elektrikle olur. Elektrik de bizim memleketimizde kömür ve su ile dir. Lâkin böyle bedava su akıntıları varken kömüre gitmek tabii abestir. Bugün memleketimizde halihazır elektrik vaziyetini tetkik ederseniz su tesisatıyla elektrik istihsal eden vilâyetlerde elektriğin kilowattı, Sivas’ta 12-13 kuruştur. Bizim gibi kömüre yakın olan yerlerde elektriğin kilowattı 32 kuruştur. Daha şarka giderseniz, meselâ Erzurum’da filan kömürün tonu 70 liraya mal oluyor. Tabii burada elektriğin kilowattı da 60*

²⁵Gümrük ve Tekel Bakanı Tahsin Coşkan (Kastamonu); 26.12.1946, TBMM, *TBMM TD (8. Dönem)*, Cilt:3, s.587.

²⁶Türkân Örs (Antalya); 26.05.1941, TBMM, *TBMM ZC (6. Dönem)*, Cilt:18, s.175.

²⁷Berç Türker (Afyonkarahisar); 27.05.1936, TBMM, *TBMM ZC (5. Dönem)*, Cilt:11, s.259.

²⁸İzzet Arukan (Eskişehir); 26.05.1943, TBMM, *TBMM ZC (7. Dönem)*, Cilt:2, s.265-266.

kuruştur. Böylece kilowattı 30,40,50,60 kuruş olan elektrikle sanayi olmaz. Onun için elektrik işine bir an evvel başlamak mecburiyetindeyiz.” Bununla birlikte elektriğin kömür kaynakları ile üretilmesi gerektiği hakkındaki görüşler²⁹ ile; su kaynakları ile üretilmesi gerektiği hakkındaki görüşler dile getirilmiştir³⁰. Bu arada üzerindeki ağır vergi yükünden dolayı elektrik fiyatlarının çok yüksek olduğu hakkındaki şikâyetler de devam etmiştir³¹.

1945 yılında köyler hariç olmak üzere 1403 şehir, kasaba ve nahiyeden ancak 186'sının yani yüzde 13'ünün düzgün bir şekilde ışıklandırılmış olması, ülkedeki elektrik üretiminin yeterli seviyede olmadığını göstermektedir. Buna bağlı olarak Türkiye'de kişi başına düşen yıllık elektrik üretiminin 25 kilowattsaat olduğu halde, bu miktarın Norveç'te 3417, ABD'de 1130, Almanya'da 808, İngiltere'de 552, Romanya'da 63, Bulgaristan'da 42, Yunanistan'da 39 kilowattsaat olduğu tespit edilmiştir³².

6-Üretim Yetersizlikleri

Yukarda verilen üretim tablolarına rağmen özellikli çimento ve tekstil ürünlerindeki üretimin, ülke ihtiyacını karşılayamadığı görülmektedir. 1937 yılından itibaren çimento üretimindeki yetersizliğe dikkat çekilerek, yeni fabrikalar açmak suretiyle ülke içindeki üretimin artırılması, diğer taraftan gümrük kapıları açılarak yurt dışından çimento ithalinin yapılması gerektiği ifade edilmiştir³³. 1943 yılında fabrikalarda üretilen birer günlük çimentonun Bayındırlık Bakanlığına tahsis edilerek ülke kalkınmasına katkı sağlanması teklif edilmiştir³⁴. 1945 yılında, Avrupa ülkelerindeki çimento üretimi ile Türkiye'deki çimento üretimi mukayese edilmiştir. Kişi başına en yüksek üretim oranının 361 kilogram ile Belçika'da olduğu; Türkiye'nin ise 16 kilogramlık rakamla listenin sonlarında yer aldığı tespit edilmiştir³⁵. İkinci Dünya Savaşı yıllarında çimento üretiminin ve akaryakıtın bir kısmının millî savunma ihtiyaçlarına tahsis edildiği bilinmektedir³⁶. Bu durumun halkın inşaat çalışmalarına engel olduğu, hattâ bazı binaların inşaatının durdurulması sonucuna yol açtığı ifade edilmiştir³⁷.

Tekstil sektöründe yaşanan sıkıntılar da şöyle ifade edilmiştir³⁸: “... bugün gerek mensucat ve sair eşya öyle bir hale gelmiştir ki, memleketin en yüksek maaş alan insanların, normal mevkiide bulunan bir şahsın, bir doktorun, bir avukatın, bir mühendisin, hattâ iyi vaziyette olan bir müteahhidin bile bu haşin ve kontrolsüz fiyatlar karşısında durabilmesine imkân yoktur ... Kalite yani keyfiyet dediğimiz şey gittikçe düşmektedir. Memleketin umumî vaziyetinde düşüklük vardır.”

Motorlu taşıt eksikliğine de dikkat çekilerek motorlu taşıt dağıtımının bakanlık tarafından serbest bırakılarak üretim bölgelerindeki mahsulün ülke sathına dağıtılmasının kolaylaştırılması ve böylece hayat pahalılığının önlenmesi istenmiştir³⁹.

²⁹Cemil Sait Barlas (Gaziantep); 27.05.1943, TBMM, *TBMM ZC (7. Dönem)*, Cilt:2, s.274.

³⁰Ahmet Ali Çınar (Burdur); 26.02.1949, TBMM, *TBMM TD (8. Dönem)*, Cilt:16, s.717.

³¹Muhittin Taner (Kayseri); 24.05.1945, TBMM, *TBMM TD (7. Dönem)*, Cilt:17, s.335.

³²Muhittin Taner (Kayseri); 24.05.1945, TBMM, *TBMM TD (7. Dönem)*, Cilt:17, s.333-334.

³³Hüsnü Kitapçı (Muğla); 24.05.1937, TBMM, *TBMM ZC (5. Dönem)*, Cilt:18, s.182.

³⁴Razi Soyer (Urfa); 26.05.1943, TBMM, *TBMM ZC (7. Dönem)*, Cilt:2, s.267.

³⁵İsmail Sabuncu (Giresun); 25.05.1945, TBMM, *TBMM TD (7. Dönem)*, Cilt:17, s.361.

³⁶Nafia Vekili Sırrı Day (Trabzon); 25.05.1943, TBMM, *TBMM ZC (7. Dönem)*, Cilt:2, s.269.

³⁷Feridun Fikri Düşünsel (Bingöl); 26.05.1944, TBMM, *TBMM ZC (7. Dönem)*, Cilt:10, s.327-328.

³⁸Feridun Fikri Düşünsel (Bingöl); 26.05.1944, TBMM, *TBMM ZC (7. Dönem)*, Cilt:10, s.326-327.

³⁹Ali Rıza İncealemdaroğlu (Zonguldak); 28.12.1946, TBMM, *TBMM TD (8. Dönem)*, Cilt:3, s.700.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında sanayi ürünlerinin eksikliğinden kaynaklanan problemler yaşanmıştır. Özellikle gıda ürünleri darlığından dolayı ülkenin pek çok bölgesinde açlık sıkıntısı çekilmiştir⁴⁰. Buna ilâve olarak millî mücadele sırasında çok çeşitli tip ve çaptaki silâhlarla mevcut mühimmat arasındaki uyumsuzluklar, cephe hattında da sıkıntıların yaşanmasına yol açmıştır.

İşte bu sıkıntıları aşmak için, askerî tesislerden başlanarak ülke içinde ihtiyaç duyulan ürünleri üretecek fabrikalar açılmaya başlanmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nden sonra, ham maddesi ülkede üretilen ürünlere dayalı bir sanayileşme politikası tespit edilmiştir. Yün sanayii, ipekli, mensucat, balıkçılık, un fabrikaları, zeytinyağcılık, pamuk çekirdeğinden yağ imâlî, meyve ve sebze konserveciliği, şeker, debagat, sabun, tütün, ayakkabı, peynircilik, kiremit, çimento, kerestecilik, pamuk sanayii, ipek kozası ve sanayii, müskirat sanayii, ispirto, şarap, keten, kenevir, balıkçılık alanlarında ham madde üretimi ve bunu işleyecek teknolojiye sahip fabrikalar açılmaya başlanmıştır. 1923-1950 yılları arasında Türkiye, kuruluşunu gerçekleştirdiği sanayi tesisleri ile, özellikle gıda sektöründe kendi ihtiyacını karşılayabilen dünyanın sayılı ülkelerinden biri haline gelmiştir. Ağır sanayi alanında ise, askerî ve sivil fabrikaların birbirlerinin eksiklerini tamamlayacak kapasite ve üretim yelpazesi ile ülke ihtiyaçlarını karşılama yönünde önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Kaynakça

- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.
- DOĞAN, Mesut; "Türkiye Sanayileşme Sürecine Genel Bir Bakış", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 28, Temmuz - 2013, s. 211-231.
- 50 Yılda Türk Sanayii*, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yayını, Ankara, 1973.
- EVSİLE, Mehmet; "I.TBMM'de Cephe Gerisindeki Gıda Sıkıntısı İle İlgili Tartışmalar", *Prof. Dr. Enver KONUKÇU Armağanı*, Ankara, 2012, s. 799-811.
- Hükümetler ve Programları 1920-1960*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Cilt:1, Ankara, 1988.
- ÖKÇÜN, Gündüz; *Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri*, Hil Yayınları, Ankara, 1984 (3.Baskı).
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (7.Dönem)*, Cilt:17, Ankara, 1945.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (7.Dönem)*, Cilt:20, Ankara, 1946.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem)*, Cilt:3, Ankara, 1947.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem)*, Cilt:16, Ankara, 1949.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem)*, Cilt:17, Ankara, 1949.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (8.Dönem)*, Cilt:24, Ankara, 1949.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (2.Dönem)*, Cilt:31, Ankara.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (3.Dönem)*, Cilt:3, Ankara.

⁴⁰ Mehmet Evsile; "I.TBMM'de Cephe Gerisindeki Gıda Sıkıntısı İle İlgili Tartışmalar", *Prof. Dr. Enver KONUKÇU Armağanı*, Ankara, 2012, s. 799-811.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (4.Dönem), Cilt:9, Ankara, 1932.*
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (4.Dönem), Cilt:15, Ankara, 1933.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (5.Dönem), Cilt:3, Ankara, 1935.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (5.Dönem), Cilt:11, Ankara, 1936.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (5.Dönem), Cilt:18, Ankara, 1937.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (6.Dönem), Cilt:18, Ankara, 1941.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (7.Dönem), Cilt:2, Ankara, 1943.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (7.Dönem), Cilt:10, Ankara, 1944.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (7.Dönem), Cilt:17, Ankara, 1945.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (7.Dönem), Cilt:20, Ankara, 1946.